

ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА КУЛЬТУРНО-НАЦІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ ЛУЖИЦЬКИХ СЕРБІВ: ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВА В УКРАЇНІ

Систематизацію джерел та глибокий аналіз наукових робіт з питань серболужицької історії у комплексному вигляді вітчизняною історіографією поки що не здійснено. Тому вважаємо доцільним щонайперше запропонувати групування джерел і наукових робіт з історії сербів-лужичан. Основну групу джерел з вивчення процесу культурно-національного відродження лужицьких сербів складає значний масив неопублікованих суттєво важливих архівних матеріалів, які містяться не тільки у фондах центральних і регіональних архівів Німеччини, Чехії, Польщі - малодоступних для українських вчених з об'єктивних причин, але й у документосховищах України та Росії. Не менш значимі групи складають опубліковані джерела. Важливі дані щодо національного і соціального руху лужичан приводяться у комплексі документальних видань і збірок, які вийшли друком протягом XIX-XX ст. у Німеччині, Росії та інших країнах. До опублікованих джерел з історії національного відродження лужицьких сербів варто віднести й щоденники подорожей, етнографічно-історичні замітки й статті, листування провідних серболужицьких, російських, українських та інших славистів періоду XIX ст. Багатий фактичний матеріал стосовно культурного і соціального життя лужицьких сербів містять преса і періодичні видання, як започатковані в першій половині XIX ст. національними лідерами меншини, так і загальні друковані органи Німеччини й сусідніх з нею слов'янських земель, а також Російської та Австрійської (потім, з 1867 р. - Австро-Угорської) імперій того часу. Джерелом для науковців є і серболужицька періодика XX ст. та сучасні видання на мові національної меншини, які виходять, зокрема, не лише у ФРН, але й Польщі та Чеській Республіці. Принципово новим джерелом з вивчення етніоісторії сербів-лужичан, недостатньо опрацьованим українськими істориками, є масив документального матеріалу в Німеччині, Росії та інших державах, доступ до якого забезпечує використання всевітньої мережі Інтернет. Порівняльний аналіз та критичний підхід до всіх з перерахованих джерел дозволяють більш об'єктивно висвітлити історичний процес національного відродження сербів-лужичан та провести історичні паралелі з проблемами розвитку цієї національної меншини в сучасній ФРН.

Специфікою вітчизняної і зарубіжної історіографії з досліджуваної теми є її тісне переплетіння із джерелами. Це означає, особливо стосовно робіт лужицьких, німецьких, російських, українських, чеських, польських та інших дослідників-славистів XIX ст., що крім науково-аналітичного

характеру вони нерідко мають форму документальних свідчень безпосередніх очевидців культурно-національного піднесення лужицян того часу. Такий джерельно-історіографічний характер мають насамперед подорожні спостереження-записки і щоденники російських вчених.¹ За традицією, своєрідний "польовий" матеріал з Лужиці наводиться і в роботах московської сорабістичної школи другої половини ХХ ст. - початку III тисячоліття.² Можливо, тому російська історіографія з питань національного відродження сербів-лужицян є значно багатшою, ніж скромні здобутки української історичної школи на терені вивчення минулого лужицької етноспільноти.

Але у той же час, сучасна російська сорабістика не здатна вийти за традиційні рамки своєрідного неослов'янофілства, українська історико-народознавча школа досліджує еволюцію сербів-лужицян у ширшому контексті пробудження слов'янства впродовж ХІХ ст. Беззаперечним досягненням нинішньої української сорабістики, особливо її львівської школи, є, по-перше, ґрунтовні студії з історії мови і літератури та її загалом культури серболужицької етноспільноти, по-друге, інтенсивне вивчення лужицько-українських і у цілому лужицько-слов'янських зв'язків і взаємодій у ХІХ ст., і, по-третє, підтримка до теперішнього часу плідних контактів із науковими центрами та вченими Німеччини, Росії, Білорусі, Чехії, Польщі та інших країн, які спеціалізуються на вивченні сорабістичної проблематики. Тому цілком не випадковим є регулярне проведення з 80-х років ХХ ст. саме в Україні на базі Львівського національного університету міжнародних сорабістичних семінарів. Це засвідчує високий авторитет української і, зокрема, львівської школи сорабістики та перетворення її у визнаний в Європі центр дослідження культури й історії сербів-лужицян. Впродовж останніх років саме львівськими вченими зроблено плідні кроки для збагачення джерельної й історіографічної бази української сорабістики. Зокрема, у 2001 р. вийшов друком унікальний каталог "Сербська Лужиця у Львові", з описом понад 1000 серболужицьких книг і видань, які зберігаються зараз в основних бібліотечних і приватних книжкових колекціях Львова.³ Логічним продовженням такої історіографічної та джерелознавчої роботи могла б бути загальноукраїнська систематизація матеріалів з серболужицької історії та українсько-лужицьких зв'язків.

Російські і українські архіви мають дещо обмежену порівняно, наприклад, з німецькими, кількість документів з культурно-національного розвитку сербів-лужицян у ХІХ ст. Тут зібрані переважно фрагментарні матеріали з історії лужицьких сербів, але у наявності досить вагомий масив документів стосовно міжслов'янських зв'язків лужицян та контактів їх національних лідерів із Росією та Україною. Щодо останніх, то важливі факти про їх зв'язки із провідними російськими і українськими славістами, діячами культури і літератури впродовж ХІХ ст. містяться також у відділах

рукописів академічних установ і бібліотек Санкт-Петербурга, Москви, Києва, Львова, Одеси та інших міст. Це обумовлено тим, що саме на Російську імперію в політичному плані, як патрона всіх європейських слов'ян, і у культурно-науковому, як просвітителі і вчені з 40-х років ХІХ ст. орієнтувалися сербсько-лужицькі будителі. Документи з російсько-лужицьких зв'язків зберігаються у Російському Державному історичному архіві у Санкт-Петербурзі (РГИА), Відділі рукопису Державної публічної бібліотеки ім. М.Салтикова-Щедрина у Санкт-Петербурзі (ОР ГПБ). В російських архівах можна знайти достатню кількість документів, які були складеними в ХІХ ст. та демонструють характер відношень, що склалися між лужицькими національними лідерами і офіційними установами Російської імперії, окремими науковими і політичними діячами. Вельми цікавими на нашу думку є листи-звернення від серболужицян до міністерств освіти і іноземних справ Росії та докладні записки від міністрів С.Уварова, О.Головіна, Д.Толстого, що були складеними на ім'я імператора після опрацювання відповідних звернень, що надходили до Петербургу з Лужиці.⁴ Ці документи демонструють "покровительний" характер російського царського двору до серболужицького національно-культурного руху та уважне ставлення до його фінансових проблем. Крім того, неодноразові прохання від діячів національного відродження Я.Смолера, М.Горніка, С.Муки, лужицьких студентів до таких приватних осіб, як академіки І.Срезневській і П.Кеппен, історики-славісти М.Погодин, І.Аксаков та інших⁵ свідчать про існування достатньо міцних наукових зв'язків, які для лужицян несли не тільки інтродукцію в загальну славістику, а також мали певне етнопідтримуюче значення.

Документи, що стосуються Сербської Лужиці ХІХ ст. та сорабістики в основному сконцентровані у декількох архівних та наукових установах України. По-перше, це - Центральний державний історичний архів України (ЦДАУ) у м. Києві. У ньому зберігається велика кількість архівного матеріалу, який може не тільки відкрити невідомі сторінки серболужицького минулого, особливо лужицько-українських наукових та культурних стосунків, але й дозволяє певним чином внести ясність у політику європейських імперій ХІХ ст. щодо слов'ян, в тому числі і лужицьких. Особливу цінність для дослідника у даному контексті представляють документи таких фондів ЦДАУ - "Канцелярія Києва", "Канцелярія Київського відділу цензури" та "Канцелярія Київського, Подільського і Волинського генерал-губернатора". У цих фондах зберігаються офіційні документи російських імперських державних установ, які проливають світло на політику імперії щодо слов'янства. Матеріали даної збірки, як засвідчують реєстраційні записи, майже не вивчалися дослідниками, великий інтерес представляє документальна колекція з генерал-губернаторського фонду, яка стосується революційних подій 1848-1849 рр. у Європі та консолідації слов'янства. Надзвичайну вагу

мають зібрані у фонді звернення та заяви з'їздів і зборів зарубіжних слов'ян за 1848 р., які надсилалися також і в Російську імперію. Принагідно зауважимо, що більшість із цих документів, незважаючи на походження - будь то заклик до слов'ян вислати уповноважених на з'їзду в Празі чи звернення галицьких русинів-українців має багато спільного за змістом і основними вимогами із петиціями лужицьких сербів тогочасного періоду.⁸ Це, з-поміж іншого, ще раз засвідчує, що національне піднесення сербів-лужичан у 40-і роки XIX ст. відбувалося не ізольовано, а у загальнослов'янському контексті.

Історію Лужиці XIX ст. в загальному руслі розвитку слов'янознавства висвітлюють також і матеріали особистих збірок документів, які зберігаються у фондах ЦДІАУ в м. Києві. Наприклад, надрукований щоденник основоположника слов'янознавства в Російській імперії О. Бодяньського, якого водночас варто вважати і одним з перших професійних вчених-сорабістів Росії й України, міститься в особистому фонді Павловського (та у фонді Київського учбового округу).⁹

Більш ґрунтовно тематику міжслов'янських зв'язків Лужиці у XIX ст. і, насамперед, українсько-лужицькі наукові й просвітницькі контакти дозволяють висвітлити матеріали фондів "Київський університет" та "Управління попечителя Київського учбового округу" ЦДІАУ. Тут містяться комплекти документів щодо направлення вчених з України на стажування чи наукове відрядження за кордон, в т.ч. слов'янські країни та Німеччину. Нами виявлено у фонді "Управління попечителя..." добірку документів 1856-1861 років стосовно діяльності відомого славіста, професора Київського університету В.Я. Яроцького і, зокрема, справу про його відрядження у жовтні 1861 р. на півтора року у слов'янські землі.¹⁰ У фондах Київського університету та попечителя учбового округу зберігаються особисті справи, обґрунтування та рішення щодо закордонних відряджень другої половини XIX ст., в т.ч. до Європи та слов'янських земель і багатьох інших київських вчених.¹¹

Праця, у дослідника виникають певні складнощі в ході практичної роботи з документами в ЦДІАУ - вони незручно зберігаються, невпорядковано підшиті у об'ємні справи, окремі взагалі погано закріплені у справах, велика кількість документів знаходиться на мікрофільмах (за наявності на весь читальний зал одного працюючого апарату для мікрофільмів із існуючих шести). Але, у цілому, саме в цьому історичному архіві знаходиться найбільша маса ще зовсім не опрацьованих дослідниками матеріалів з питань вітчизняної і зарубіжної історії, міжслов'янських зв'язків. Причому, фонди ЦДІАУ з документальними добірками XIX ст. тривало залишаються поза увагою українських вчених-славістів, в т.ч. сорабістів.

По-друге, нові документи з історії українсько-лужицьких зв'язків виявлені нами у фондах львівської філії Центрального державного

історичного архіву України. Якщо київські архівні збірки містять матеріали стосовно співробітництва вчених-славістів і громадських діячів Наддніпрянщини, яка входила до складу Російської імперії, із лідерами лужицького культурно-національного руху XIX ст., то у фондах ЦДІАУ м. Львів знаходяться документи щодо участі в українсько-лужицьких зв'язках представників Галичини, яка входила до складу Австро-Угорщини (до 1867 р. - Австрійської імперії). Найбільший інтерес з теми з-поміж матеріалів ЦДІАУ м. Львів представляють документальні збірки із фонду № 309 "Наукове товариство ім. Т.Г.Шевченка". Наприклад листи Я.А.Смолера до професора української літератури Львівського університету, одного з ініціаторів національного відродження і засновника "Руської Трійці" Якова Федоровича Головацького (1814-1888 рр.).¹² Ці чотири листи періоду 1867-1869 років були майже випадково виявлені у першій половині 80-х років XX ст. у збірці листів до Я.Ф.Головацького львівським істориком М.М.Крілем, який ознайомив з їх змістом відомих сорабістів К.К.Трофимовича та В.А.Моторного. В ті часи у радянській Україні розгорталася чергова кампанія боротьби проти "буржуазного націоналізму", як розповів нам нещодавно один із цих вчених, не було ніякої можливості опублікувати архівну знахідку щодо існування українсько-лужицьких зв'язків ще в XIX ст., тим більше, коли в них брали участь представники Галичини. Тому, листи Я.А.Смолера до Я.Ф.Головацького із фондів ЦДІАУ м. Львів з науковими коментарями 3-х вищезгаданих львівських вчених були вперше опубліковані у 1985 р. в Прибалтіці - у Наукових записках Тартуського університету, як нові документи про "серболужицько-східнослов'янські" зв'язки.¹³

Суть листів Я.А.Смолера до Я.Ф.Головацького зводиться в основному до повідомлень про надходження нових книг з Росії до Лужиці і їх відправлення у Львів та Вільно. Зміст листів носить швидше комерційно-діловий, а не науковий, культурно-просвітницький чи особистий характер. У них майже нічого не говориться щодо загальнослов'янських питань і, зазвичай, повідомляється лише про відправлення чергової партії книг і пов'язані з цим грошові проблеми. Тому дещо перебільшеною видається така їх нещодавня, у 1997 р., оцінка В.А.Моторним: "Певну роль в ознайомленні українців з культурним життям Сербської Лужиці відіграли зв'язки Я.Головацького з визначним науковим та культурним діячем Я.А.Смолером, книгообмін, який вони започаткували..."¹⁴

Листування між Я.А.Смолером та Я.Ф.Головацьким свідчення швидше посилення російського впливу на діячів Лужиці й Галичини. Характерно (чого, можливо, несвідомо не відзначили львівські вчені - першовідкривачі цих документів), що листування велося російською мовою і Я.А.Смолер завжди підписувався під листом русифікованим варіантом - "І.Смолер" ("Іван Смолер"). Попередніми дослідниками листування не було також помічено, що після наведених листів на мікрофільмі фонду Наукового

товариства ім. Т.Г.Шевченка (Фонд 309, опис I, одиниця збереження 2299) ЦДІАУ м. Львів йде фотокопія аркушу паперу, на якому без дати та підпису російською мовою викладена згадка про "Ивана Петровича Йордана" (Я.Йордана) та коротка біографія "Ивана Эрнестовича Смолера". Цей аркуш зберігається у справі Я.Ф.Головацького. Наводимо в перекладі зміст тексту, викладеного на цьому аркуші:

"Йордан Иван Петрович. Ур.15.01.1818. Ум.29.04.1898.

Смольер Ив. Эрнест. Ур. 03.03.1816. Прусія, Горна Лужиця. Ум. 13.04.1884. Будинин.

Він розбудив лужицьких сербів. Повним правом називають його патріархом серболужицького народу і воскресителем серболужицької мови. Кінчивши гімназію в Будинині, університет у Братиславі, в 1842 був у Празі, видав лужицькі пісні, перекладав... заснував сербську Матню і редагував її ... (далі за текстом йде дуже скорочений виклад біографії та діяльності Смолера - Автор) їздив у Польщу і Москву на їзд 1867 р. ... В 1881 р. приїздив до Варшави і до Петербургу за поміччю для лужицької справи але їздив надарма. Був у Казані, Києві, Москві, Нижньому Новгороді,¹³ Малоімовірно, однак, що даний біографічний нарис належить перу Я.Ф. Головацькому тому, що останній помер у 1888 р., а тут згадується про смерть патріарха лужицького відродження Я. Йордана у 1898 р. (хоча, насправді - Я. Йордан помер у 1891 р.).

Дещо про побіжний аналіз з питання листування між Я.Ф.Головацьким та Я.А.Смолером, здійснений львівськими істориками і культурологами-сорабістами засвідчує той факт, що лише нами в 2001 р. під час роботи в даному архіві було виявлено одиницю збереження відповідей Я.Ф.Головацького на вищевказані 4 листи Я.Смолера 1867-1869 рр.¹⁴

Але стосовно і шість-львівської філії однієї із головних архівно-історичних установ України напрошуються також невтішні висновки, аналогічні як і до київського ЦДІАУ: малосприятливі для роботи над архівними документами матеріально-технічні умови, довготривале виконання замовлень дослідників на отримання джерел для опрацювання. Загалом, більш ніж дивує підхід до обслуговування вітчизняних вчених у системі ЦДІАУ - комерціалізація послуг та пріоритет роботи з іноземцями, що закриває доступ до архівних матеріалів для значної частини українських вчених і робить зараз дослідження архівних джерел своєрідним предметом "розкоші" обмеженого кола платіжеспроможних осіб.

На противагу цьому набагато кращими є умови праці над документальними збірками з історії лужицьких сербів та українсько-лужицьких зв'язків ХІХ ст. в національних науково-дослідних й бібліотечних установах, особливо, розташованих у Києві. Низка неопрацьованих до сучасності документів - надзвичайно важливих для сорабістики знаходиться у Національній бібліотеці України імені В.І.Вернадського. Точніше, в її філії - "Інститут рукописів". У фондах

Інституту рукописів зберігаються ранні друковані видання, листування, щоденники, рукописні праці науковців та громадських діячів України, Росії та інших європейських держав. Відносно невелика кількість фондів Інституту дозволила його працівникам ретельно опрацювати й систематизувати документи, які зберігаються кожний окремо, виділено (навіть й обгорнуті), а не у невпорядкованих річних підшивках, як у Центральному державному історичному архіві, що значно спрощує пошук матеріалу. Але і в цій науково-архівній установі Академії наук України дух комерціалізації науки поступово веде до розшарування науковців на тих, хто може заплатити за можливість забезпечити свій науковий апетит повністю, і тих, хто лише задовольняє свій хист шляхом копіткої праці висія, годинами переписуючи архівні документи. Наприклад, для отримання дозволу на фотокопію лише одного документа необхідно інколи заплатити до 50-ти гривень, при цьому сюди не входить варитись роботи, яка становить 2 грн. 50 коп. за одну сторінку тексту. Безумовно така вартість "комерційно-архівних послуг" не завжди по кишені національному досліднику, а особливо для тих дослідників, що приїхали до згаданих архівних установ з інших районів України. Високі "супутні наукові затрати" на нашу думку суттєво обмежують можливість обробити більшу кількість архівних документів, які для історика є головним інформаційним джерелом, для відтворення об'єктивної картини минулого та запобігання "ефекту постійного ставання на граблі" у майбутньому. Певною допомогою для дослідників могло би стати застосування цифрового фотоапарата, який би дозволив в короткі відрізки часу створювати цифрове зображення архівного документа на магнітних носіях. Така сучасна форма копіювання значно скорочує час збору джерел та дозволяє науковцям в зручних "домашніх" або лабораторних умовах обробляти зібрані документи на персональних комп'ютерах. Особливе занепокоєння викликає той факт, що в наш час, який окремими теоретиками визначається як "інформаційне суспільство", у всіх архівосховищах практично не використовується комп'ютер, як надійний, зручний та високопродуктивний засіб формування каталогу архівного фонду. Сьогодні науковці користуються звичайним картковим каталогом, вдихаючи "порох минулого століття".

По-третє, при Інституті літератури ім. Т.Г.Шевченка НАН України створений "Відділ рукопису", де зберігаються різноманітні документи діячів національної науки та культури. Особливу цінність для дослідників-сорабістів представляють фонди І.Срезневського та О.Бодяньського¹⁵ - основоположників слов'янознавства і сорабістики в Російській імперії першої половини ХІХ ст., які першими з-поміж вчених-славістів, зокрема, і України, мали безпосередні особисті і наукові контакти з діячами серболужицького національного відродження та відвідали Лужицю в 40-і роки ХІХ ст. Інтерес представляють матеріали з архіву О.Бодяньського щодо висвітлення ним питань історії, культури й мови лужицьких сербів у ході

викладання славистичних курсів в Московському університеті.¹⁶ Найбільш ґрунтовно до нас над документами фонду О.Бодяньського ще на початку 80-х років ХХ ст. працювала відома московська сорабістка Л.П.Лаптева, написавши на їх базі і спеціальну статтю, присвячену зв'язкам цього вченого з лужицькими сербами, яку опублікувала в Москві та Будинні.¹⁷ Значною допомогою для науковців є Показник фондів "Відділу рукопису", який підготовлений працівниками Інституту і виданий у 1999 році.¹⁸

В Інституті рукописів Національної бібліотеки України ім. В.І.Вернадського одним із перших серйозних документів з історії лужицьких сербів є щоденник подорожі по Лужиці в 1814 р. В.Ф.Тимковського (1781-1832 рр.), який із статс-секретарем О.С.Шишковим супроводжував царя Олександра І в закордонних походах під час наполеонівських воєн у 1813-1814 рр.¹⁹ Це невеликий зошит обсягом 120 сторінок з подорожніми замітками за період від 24 вересня (6 жовтня за новим стилем) до 2 (14) жовтня 1814 р. Історичні описи-екскурси в тексті переплітаються з етнографічними й мовознавчими викладками і свідчать про високий науковий рівень дослідника. Тому дане науково-неупереджене свідчення очевидно викликало великий інтерес і водночас гостру дискусію в радянській сорабістиці 80-х років ХХ ст. Боротьба вчених за першовідкриття щоденника В.Ф.Тимковського пояснюється важливістю цього джерела, яке засвідчує, що історія Сербської Лужиці та проблеми її слов'янського населення ще до інтенсивних подорожей російських славистів у Німеччину (з 40-х років ХІХ ст.) була відома в Росії та Україні. Наразі, у зв'язку з цим, безпідставними видаються амбітні дискусії за якими втрачається сам предмет дослідження. Масмо не безпідставні заперечення і щодо безапелляційного розгляду В.Ф.Тимковського, особливо Л.П.Лаптевою, як виключно "російського" дослідника.²⁰

Безумовно, ніяким чином не потрібно навіть з націонал-патріотичною метою вульгаризувати минуле й намагатися зображувати, наприклад, В.Ф.Тимковського тільки основоположником української сорабістики початку ХІХ ст. Реалії ХІХ ст. були такими, що вчені - вихідці з України (крім західноукраїнських земель) переважно працювали в загальному руслі славистичних досліджень Російської імперії. Але їх творча спадщина належить і російському, і українському, як і іншим народам. Чи може полтавчанин О.М.Бодяньський - один із перших професійних славистів Московського університету і Російської імперії загалом ХІХ ст. (який у 1842 р. знайомився й з Лужицею) не має відношення до України і не впливав й на формування українського слов'янознавства?

У 1996 р. відомий львівський славист В.П.Чорний запропонував нову формулу: "слов'янознавство в Україні" та "українське слов'янознавство". Він вважає, що під "українським слов'янознавством треба розуміти той науковий доробок у галузі зарубіжної славистики, створений як в Україні, так і за її межами, українською та іншими мовами, що належать перу

вчених, які усвідомлювали свою приналежність до української нації та незалежно від політичних поглядів та методологічної орієнтації відстоювали українські національні інтереси і намагалися визначити самостійне місце українців серед інших слов'ян. Інакше кажучи, українською славистикою треба вважати той доробок, котрий є органічною частиною української національної культури..."²¹

В.П.Чорний стверджує, що поняття "слов'янознавство в Україні" не цілком адекватне першому тому, що воно: "є ширшим, оскільки охоплює все, зроблене на теренах України в галузі славистики, незважаючи на національну орієнтацію самих славистів. Чимало із них (зокрема, українців за походженням) були наставлені індивідуально, а то й вороже до українських національних інтересів. У цьому випадку, очевидно, треба говорити про російську, польську чи австрійську славистику в Україні. Але чи можна і чи повинні ми від неї відмежовуватись? Адже реально вона розвивалась в українському середовищі, а нерідко й силами самих українців, а отже, не могла не мати певного впливу на власне українську славистику."²² Можна й не погоджуватися з такою класифікацією, нам, наприклад, логічним видається твердження про інтернаціональний, цивілізаційний чи загальнолюдський характер науки, в т.ч. слов'янознавства, але певну стрункість у тлумачення чинників систематизації національної славистики вона вносить.

Нові документи з архівів України, використані для написання роботи, поглиблюють поки що дещо схематичний аналіз культурно-національного відродження сербів-лужичан та їх міжслов'янських зв'язків, який утвердився у сучасній українській та російській історіографії. Він полягає у "інтерналістському" чи й менторському ставленні істориків-представників великих слов'янських народів до етноеволюції цієї малочисельної і реліктової гілки слов'янства. З певною долею вірогідності можна допускати існування безпосереднього впливу на лужицьку культуру відродження сусідніх слов'янських народів - чехів і поляків, вони тривало були найближчими східними сусідами Лужиці. Ця тематика була особливо популярною наприкінці ХІХ початку ХХ ст..²³ Говорити ж щодо серйозного, а тим більше, вирішального російського та українського культурного впливу на сербів-лужичан протягом ХІХ ст. - явне перебільшення. І хоча документально зафіксовано уже звернення від імені лужичан Френцеля до російського царя Петра І, можна стверджувати, що до 20-30-х років ХІХ ст. доля лужицьких сербів була маловідомою в Росії.²⁴ Інтенсивні культурно-політичні контакти з Росією та Україною, частини якої перебували у складі Російської та Австрійської імперій, розгорнулися на хвилі лужицького відродження тільки у 40-і роки ХІХ ст. Вважаємо також необхідним відмовитися від такої занадто ідеалізованої характеристики лужицько-російських і лужицько-українських зв'язків, коли спорадичні і більш ніж випадкові контакти окремих осіб видаються

екзальтованими дослідниками за міжслов'янські взаємовпливи.

Те, що серби-лужичани були і залишаються складовою частиною європейського мультикультурного суспільства підтверджують і матеріали з широко використаних для написання даної дисертаційної роботи електронних джерел. Не є таємницею, що суспільні науки, в т.ч. і історія, характеризуються не тільки динамічними, жорстко детермінованими та багатоваріантними науковими теоріями, але й практичним використанням широкою гами різнопланових джерел. Історична наука, яка з-поміж суспільних дисциплін, об'єктивно є чи не найбільш консервативною - навіть в силу спрямованості основного свого вектору досліджень у минуле, все ж не може ігнорувати і неминуче вимушена сприймати та використовувати досягнення "інформаційної революції".

У якості принципово нового джерела, використаного нами для написання даної дисертаційної роботи, виступає серйозний масив матеріалів з історії серболужицького національного відродження XIX ст., пошук яких здійснено через всевітню мережу Інтернет. Інтернет на зламі другого і третього тисячоліття став ефективним засобом глобального поширення і споживання інформації. На сьогодні він забезпечує розширену форму людської комунікації, становить нетрадиційну форму інформування та просвітництва. Інтернет, як сучасна комунікаційна технологія надзвичайно збільшив можливості наукового пошуку необхідної для дослідника інформації, її транспортування, став джерелом або банком знань для різних наукових галузей. Електронні джерела необхідно розглядати крізь призму вирішення практичних завдань, що стоять перед ними. Насамперед, це поєднання доступності та науковості.

Інтернет для істориків, політологів, представників інших суспільних наук поступово стає як знаряддя розповсюдження свого духовного продукту, так і вагомим засобом отримання додаткової, в т.ч. джерельної інформації. Був би свідомо обмеженим погляд на можливості Інтернету тільки як спрощеного варіанту ознайомлення із історіографією, насамперед зарубіжною, з різноманітних досліджуваних вченими-суспільствознавцями питань. У такому випадку мова йшла б лише про малоефективну історіографічно-довідкову чи довідково-бібліографічну роль глобального засобу комунікації. Але в сучасних історичних дослідженнях величезний масив інформації на сайтах Інтернету взагалі набирає характеру специфічного, точніше - окремого т.зв. електронного джерела (або групи джерел). За допомогою "всесвітньої павутини" професійні вчені моментально підключаються до раніше малодоступних або й закритих архівних матеріалів, а також рідкісних друкованих джерел.

"Інформаційна революція" та нові комунікаційні технології певним чином розмивають колишні жорсткі межі між традиційно прийнятою класифікацією джерел в історичних дослідженнях. Особливо це стосується класичного поділу на опубліковані та неопубліковані джерела. До якого

виду із них, наприклад, віднести використаний нами архівний матеріал із фондів СКА або архівів земельних парламентів ФРН, розміщений на сайтах Інтернету, коли там фактично йде дослівний виклад чи й електронне факсиміле документу-оригіналу? До речі, таке питання щодо відмінностей між не- та опублікованими джерелами постало ще з появою мікрофільмування архівних матеріалів. Реальністю є те, що в більшості центральних українських архівів історик-дослідник працює не з оригіналом, а з мікрофільмом-копією архівного документу. У деяких з них практикується зараз і електронне сканування оригіналу, а отримане таким шляхом зображення архівного документу майже нічим не відрізняється від вигляду оригіналу. На нашу думку, на початку третього тисячоліття - в епоху ЕОМ джерелознавство не може оперувати тільки категоріями "чорнила і паперу", які слушні хіба що для періоду до XIX ст. включно. Уже сучасний рівень розвитку електронно-копіювальних технологій із застосуванням персональних комп'ютерів дозволяє перевести більшість, якщо і не всі архівні документи на електронні носії інформації. Тому у вітчизняній історичній науці назріла необхідність дискусії з питань нової, більш передової класифікації і типізації джерел історичних досліджень. Консервативне тлумачення джерельної бази загрожує залишити українську професійну історіографію поза найкращими досягненнями цивілізаційного інформаційно-технологічного прогресу. А істориків - "пролетарями стола і паперу". На превеликий жаль, в Україні також нема поки що ні одного електронного періодичного видання з питань історії, доступ до якого був би можливий через Інтернет. Не говорячи вже про загальноприйняте в світі електронне видання найвагоміших історичних монографій. Само це надзвичайно обмежує можливість включення української історичної науки в глобальний інформаційний обмін історичними знаннями і гальмує популяризацію досягнень національної історіографії. Можна тільки позаздрити, що більш-менш поважаючи себе й найменші види учбові заклади чи наукові установи історичного профілю не тільки на Заході, але й у країнах Центрально-Східної Європи мають власний сайт в Інтернеті та оприлюднюють на ньому або в спеціальних електронних часописах результати своїх досліджень.

¹ Див.: Преїс П.И. Донесение г. Министру Народного Просвещения, из Праги, от 26 декабря 1840 г. // Журнал министерства народного просвещения. - 1841. - Ч. 29. - С. 31-52; Гильфердинг А.Ф. Известие из Нижних Лужиц // Русская беседа. - 1856. - № 1. - С. 127-128; Грот К.Я. Из поездки к лужичанам // Известия Санкт-Петербургского славянского благотворительного общества. - 1883. - № 1. - С. 19-22; Пальмов И.С. Из поездки к сербам-лужичанам // Христианское чтение. - 1883. - № 3/4. - С. 446-464; Срезневский И.И. Донесение вльонисти Срезневского г. министру народного просвещения, из Вени, от 8 (20) февраля, 1841 г. // Журнал министерства народного просвещения. - 1891. -

Ч. 31. - Отд. 4. - С. 9-36; Григорович В. Путешествия по славянским землям. - Казань, 1915. - 58 с.

2. Див.: Гугнин А.А. Серболужицкая литература // Советское славяноведение. - 1989. - № 5. - С. 98-100; Його ж. Серболужицкая литература в эпоху романтизма. - Новополоцк: Индрик, 1994. - 40 с.; Його ж. Серболужицкая литература в эпоху романтизма. - Новополоцк: Индрик, 1994. - 64 с.; Лаптева Л.П. Русское славяноведение в конце XIX начале XX в.в. / История, культура, этнография и фольклор славянских народов. Седьмой Международный съезд славистов Загреб-Люблина, сентябрь 1978. - М.: Наука, 1978. - С. 491-510; Й ж. Профессор Московского университета О.М.Бодянский и его связи с лужицкими сербами // Вестник МГУ. - Серия 8. История. - 1983. - № 6. - С. 30-39; Й ж. Русские путешественники о лужицких сербах // Вопросы истории. - 1986. - № 1. - С. 85-91.

3. Сербська Лужица у Львові. Каталог / Відповідальний В. Моторний. - Львів: Видав. центр ЛНУ ім. І.Я.Франка, 2001. - 134 с.

4. Див.: Докладная записка министра народного просвещения графа С.С.Уварова императору Николаю I о присылке ему акад. П.И.Кеппеню письма лужицкого студента М.Эренфельда из Лейпцига 19 июня 1841 г. // Российский Государственный исторический архив, Санкт-Петербург (РГИА С-Пб). - Ф. 735. - Оп. 2. - Д. 243. - Л. 1; Также. Докладная записка министра народного просвещения графа Д.А.Толстого Александру II о поднесении ему издания проф. Пфулем "Словаря Верхнелужицкого языка" и о необходимости награждения проф. Пфуля за его научные заслуги. 20 июня 1866. // РГИА С-Пб. - Ф. 733. - Оп. 142. - Д. 266. - Л. 1-2;

5. Див.: Отзыв акад. И.И.Срезневского о словаре верхнелужицкого языка присланого проф. Х.Пфулем // РГИА С-Пб. - Ф. 733. - Оп. 142. - Д. 266. - Л. 5; Письмо лужицкого студента М.Эренфельда акад. П.И.Кеппеню с просьбой о присылке лужицким сербам книг и журналов из России // РГИА С-Пб. - Ф. 735. - Оп. 2. - Д. 243. - Л. 2-3; Также. Смолер Я.А. - Погосдину М.П. Письмо. 2(14). 12. 1873 // РГИА С-Пб. - Ф. 239. - Оп. 18. - Д. 33; Также. Смолер Я.А. - Аксакову И.С. Письмо. 15.02.1876 // Отдел рукописей Государственной публичной библиотеки им. М.Е.Салтыкова-Щедрина, Санкт-Петербург (ОР ГПБ С-Пб). - Ф. 14. - Д. 352; Также. Смолер Я. - Ковалевскому Е. Письмо. 13/25.10.1861 // ОР ГПБ С-Пб. - Ф. 356. - Д. 238. - Л. 1.

6. Див.: Господину Киевскому, Подольскому, Вольнскому генерал губернатору. Рік 1848 // Центральний державний історичний архів України у м. Києві (ЦДАУ, м. Київ). - Ф. 442. - Оп. 798. - Спр. 153. - Арк. 216-218; "Записка від імені руського народу в Галичині", Львов 31 липня 1848 р. // Там само. - Арк. 437-438; Воззвание богемских славян "Братья славяне", присланное 8 мая 1848 г. в Киев пражским ученим Ганкой // Там само. - Спр. 154. - Арк. 242-243; Звернення русинів до "Німецьких братів" // Там само. - Арк. 440; Воззвание "Slowianie, bracia!" присланное В.Ганкой А.Стороженко, напечатано на польском, чехом языках с припиской Ганки к Стороженко на одном из листов. 1 мая 1848 Прага. // Национальна бібліотека України імені В.І.Вернадського. Інститут рукописів. - Ф. 8. - Од. зб. 2551-2554.

7. Див.: Дневник О.М. Бодянского. Рік 1888. // ЦДАУ, м. Києві. Ф. 267. Управлене попечителя Киевского ученого округа. - Оп. 1. - Од. зб. 80. - 25 л.; Дневник Бодянского О.М. помещенный в журнале "Русская старина" 1888 № 1 и 1889 № 10. Рік 1889 // Там само. 33 л.

8. Див.: Сприва про відправлення за кордон екстраординарного проф. Яроцкого для ознайомлення з чеською, сербською, польською, болгарською та іншими слов'янськими мовами. Рік 1861 // ЦДАУ, м. Києві. Ф. 707. Управлене попечителя Киевского ученого округа. - Оп. 27. - Спр. 522. - 70 л.; Сведения о служебной и научной деятельности адъюнкта Киевского университета В.Я. Яроцкого Рік 1856. // Там само. - Оп. 22. - Спр. 512. - 70 л.

9. Див.: Сведения о служебной и научной деятельности проф. Киевского университета Фортинского. Рік 1873. // ЦДАУ, м. Києві. Ф. 707. (Управлене попечителя Киевского ученого округа). - Оп. 39, 1873. - Спр. 19. - Арк. 27-30; Также. Сообщение Совета Киевского университета попечителю Киевского ученого округа о командировании доцента Фортинского за границу. Рік 1873. // Там само. Ф. 708. Киевский университет. - Оп. 469. - Од. зб. 142-а. - 1-18 л.; Также. Инструкция доценту Фортинскому командированному в Германию, Францию и Италию, и другие страны для ознакомления с постановкой преподавания всеобщей истории в университетах. // Там само. - Оп. Совет. - Од. зб. 175. - 34 л.; Также. Выписка из журнала заседания ученого комитета Министерства народного просвещения по обсуждению отчета доцента Киевского университета Фортинского командированного за границу для ознакомления с постановкой преподавания всеобщей истории в университетах. Рік 1873. // Там само. - Оп. Совет. - Од. зб. 175. - 45 л.

10. Письма проф. Львовского университета Я.Ф. Головацкому от корреспондентов с фамилиями на буквы Б, Г, Д, Е, К, Н, П, С и не установленных лиц // ЦДАУ м. Львів. - Ф. 309. Наукове товариство ім. Т.Г.Шевченка. - Опис 1. - Од. збер. 2299.

11. Криль М.М., Моторний В.А., Трофимович К.К. Неизвестные документы о серболужицко-восточнославянских связях / Ученые записки Тартуского государственного университета. - 1985. - Вып. 710. - С. 101 - 107.

12. Моторний В.А. Причинки до історії українсько-лужицьких культурних взаємин (XIX - середина XX ст.) Letopis. Jahresschrift des Instituts für sorbische Volksforschung. - 1997. - R. V. - № 44. - С. 256 - 257.

13. Письма проф. Львовского университета Я.Ф. Головацкому от корреспондентов с фамилиями на буквы Б, Г, Д, Е, К, Н, П, С и не установленных лиц // ЦДАУ м. Львів. - Ф. 309. Наукове товариство ім. Т.Г.Шевченка. - Опис 1. - Од. збер. 2299.

14. Листи Головацького Я. до Говорського К., Петрушевича, Смоляра І. та ін. 1861-1886 рр. // Там само. - Оп. 2. - Од. збер. 111.

15. Бодянский О. М. Рік 1848-1876. // Інститут літератури ім. Т.Г.Шевченка НАН України. Відділ рукопису (ЛІ НАНУ ВР). - Ф. 99. - Од. зб. 4. - 112 л.

16. Записка об учебнике славянских наречий, марта 24 дня 1857 г. // Там само. - Ф. 99. (Бодянский О. М.). - № 32. - Ар. 38 - 42.

17. Лаптева Л.П. Профессор Московского университета О.М.Бодянский

- и его связи с лужицкими сербами // Вестник Московского университета. Серия 8. История. - 1983. - № 6. - С. 30-39; Ї ж. Профессор Московского университета О.М.Бодянский и его связи с Лужицкими сербами // Letopis. Jahresschrift des Instituts für sorbische Volksforschung. - 1990. - R. V. - № 37. - S. 1-15.
18. Показчик фондів Відділу рукописів Інституту літератури НАН України ім. Т.Г.Шевченко. - К.: ЛІ НАН України. - 1999.
19. Путевой журнал В.Ф. Тимковского. 1814 г. // Національна бібліотека України ім. В.І.Вернадського. Інститут рукописів (НБУ ІР). - Ф.1. В. Тимковский. - Од зб. 2332. - 68 с.
20. Див.: Лангева Л.П. Русский путешественник о лужицких сербах - С. 85 - 86; Ї ж. Российская сорабистика XIX-XX веков - С. 5-6.
21. Чорній В. Історія української славістики (предмет, напрями та періодизація) // Проблеми слов'янознавства. - 1996. - № 49. - С. 5.
22. Там само. - С. 5-6.
23. Див.: Пуркине И.К. О литературном единстве между славянскими племенами. // Денница. Литературная газета, посвященная славянским предметам. - Варшава. - 1842. - № 11. - С. 137-142; Дибенко О.З. Польско-серболужицкі літературні зв'язки до другої світової війни // Проблеми слов'янознавства. - 1987. - Вип. 35. - С. 114-117; Ильинский Г. Весенняя обрядовая песня на Западе и у славян // Известия Санкт-Петербургского славянского благотворительного общества. 1904. - № 7. - Апрель. - С.72-81; Первольф И. Славянская идея в литературе. - Варшава, 1888. - 177 с.; Чехи и лужицкие сербы // Известия Санкт-Петербургского славянского благотворительного общества. - 1886. - № 7-8. - С. 359-361; Шолта Я.Б. Чехи и лужицкие сербы // Известия Санкт-Петербургского славянского благотворительного общества. - 1886. - № 7-8. - С. 7-12; Nowogrodzki Stanislaw. Rzady Zygmunta Jagiellonczyka na Slasku i w Luzycach (1499-1506). - Krakow, 1937. - 176 s.; Pata J. Lužickosrbské náradní obrození a československá účast v něm // Slavia. - 1923/1924. - ? 2. - S. 18 - 31.
24. Див.: Смолар Я.Э. Краткое обозрение сербской литературы в Верхней Лужице от ее начала до 1767 года // Денница. Литературная газета посвященная славянским предметам. - Варшава, 1842. - № 8. - С. 100-105; Первольф И. Славяне их взаимные отношения и связи. Очерк истории славян до XVIII века. - Варшава, 1886. - Т. 2. - С. 35-87; Pata J. Zavod do studija serbskeho pismowstwa. - Budyšin, 1929. - S. 78-79.